

Litteratur

ARKEOLOGISKA STUDIER

Tor, Vol. VI, Meddelanden från Institutionen för nordisk fornkunskap vid Uppsala universitet, under redaktion av professor MÅRTEN STENBERGER, Stockholm 1960. Pris 15: —.

Den arkeologiska vetenskapliga tidskriften *Tor*, som numera utkommer varje år, kan varmt rekommenderas till alla, som äro intresserade av vår forntid, dess fynd, problemställningar m. m. Då flertalet medarbetare i tidskriften äro knutna till Institutionen för nordisk fornkunskap vid Uppsala universitet och denna institution ofta utför arkeologiska undersökningar i Uppsalas närhet, de senaste åren vid Dragby på gränsen mellan Björklinge, Bälinge och Skuttunge socknar, är det helt naturligt att tidskriften ges ett innehåll med stark anknytning till Uppland. Detta gäller i synnerhet *Tor* 1960, som därför bör vara särskilt välkommen för alla arkeologiskt intresserade upplänningar. Tidskriften har följande innehåll: Einar Kjellén, »Något om Enköpingstraktens hällristningar»; Bertil Almgren, »Hällristningar och bronsåldersdräkt»; Sverker Janson, »Hällristningen vid Tuna i Bälinge»; Ebba-Stina Carlsson, »En östgötsk bronsåldersrakkniv»; Mårten Stenberger, »Gravfältet vid sockenmötet»; Maj-Britt och Sten Florin, »Naturhistorisk utveckling vid Dragby under bronsåldern»; Ingrid Olsson, »C¹⁴-bestämningar på prover från gravfältet vid Dragby»; Margareta Biörnstad, »Gravfält och vallanläggning vid Högsta i Bälinge»; Ulf Erik Hagberg, »Ett förromerskt spänne från Gärdslösa»; Birgit Arrhenius, »Båtgraven från Augerum»; Hans-Åke Nordström, »Broatid-vikingatid» samt Inger Zachrisson, »De ovala spännbucklornas tillverkningsätt».

Som alltid utmärkes *Tor* av sin förnämliga typografiska utstyrel. Bildmaterialet är utomordentligt; tecknare och fotografer ha ej lämnat någon möda osparad för att till artiklarna åstadkomma ypperliga illustrationer.

A.-M. B.

MED TUNNELBANAN TILL MEDELTIDEN

HANS HANSSON, *Med Tunnelbanan till Medeltiden*, Vad fynden berättar om Stockholms historia, Bonniers. Pris häft. 38: 50.

I Alf Henrikssons krönikespel om Stockholm flyr fiskaren och hans hustru med den tjuvfångna lax, vilken ej kom på bispens fat, till en obebodd holme i Mälaren. Friden störes av höga personers ankomst till platsen. Konung Erik i sällskap med sin allom bjudande statsminister, jarlen Birger till Bjälbo. En stad planeras, ett lås för Mälaren.

Traditionen om Stockholms grundläggande på jungfrulig mark är av allt att döma sann. Motiven var dels handelspolitiska, dels strategiska, dock väl ej i första hand riktat mot yttre fiender utan snarare mot de uppländska stormännen. När i mediet av det tjugonde århundradet staden förses med tunnelbana för att lösa existerande och kommande kommunikationsproblem, har den stadshistoriska arkeologien fått ett utomordentligt tillfälle till givande undersökningar. Allt skildras med livfull bravur av Hans Hansson m. fl. i boken »Med Tunnelbanan till Medeltiden». Hans Hansson har själv i egenskap av förste antikvarie lett undersökningarna.

De medeltida keramikfynden är mycket talande. Handelsförbindelserna med Lübeck och tyska borgerskapets dominerande ställning under folkungatiden och Albrekt av Mecklenburg, den nya orienteringen mot Danzig under unionstiden och den inhemska keramiktillverkningen mot medeltidens slut, allt kan tydligt avläsas i fynden.

Den äldsta fornborgsliknande gråstensmuren ersattes snart av skal- murar av tegel kring en kärna av gråsten med porttorn efter kontinentalt mönster. Stadens strategiska betydelse är dominerande under unionsstriderna, då den som behärskade huvudstaden kontrollerade handeln med bergslagens malm. Härav uppstod »förbundet mellan Dalarna och Stockholm», bergslagens utslagsgivande betydelse i kampen mellan unionspartiet och den separatistiska fraktionen av svenska stormän. Efter det nationella partiets seger utbyggdes försvarsverken ytterligare av Gustav Vasa, vars hårdhänta regemente dock blev ödesdigert för stadens många kyrkor och kloster. Johan III:s bidrag blev betecknande nog sköna tornspiror, som gav staden ett sirligare yttre än kanske någonsin förr eller senare. Med 1600-talets tryggare tidsålder började man riva de gamla försvarsverken.

Man får också följa hur staden vuxit och vattenlederna krympt sam-

man genom landhöjning och utfyllningar med avskräde. Den mest radikala förändringen var kanske det planmässiga bortschaktandet av en stor del av Brunkebergsåsen, vars grus fick fylla ut det nedanför liggande kärret och strandvattnet. Därmed vann man tomtmark på åsens plats. Detta skedde på 1640-talet och låg helt i linje med tidens stadsplane-strävanden. Den gamla medeltidsstaden, som vuxit ut över utfyllningarnas ökade tomtmark, blev nu föremål för 1600-talets strävan till geometriskt tomt- och gatusystem. Nu skapades den moderna huvudstaden. Borgarhusen i staden bestod genom århundradena mestadels av timrade trähus. Men sedan 1400-talet sökte man såvitt möjligt ersätta dem med annat material såsom sten eller korsvirke.

Det avsnitt, som berättar om medeltida båtfynd i Strömmen, är säkert av intresse, inte minst för den stora publik, som följt skildringarna av 1600-talsbåten Wasas bärgning.

Framställningen redogör hela tiden sakkunnigt för den historiska bakgrunden. De olika hantverksyrkena och stadslivet under medeltid och 1500-tal skildras livfullt med hjälp av fynd, rättegångsprotokoll m. m. I de avslutande kapitlen av Margareta Cramér och Bo Gyllensvärd får föremål från senare tider vittna om borgarstaden, dess liv och näringar.

Boken, en av de intressantaste och mest välskrivna i sin art, illustreras med planer och utomordentligt vackra och instruktiva fotografier och reproduktioner, vilka väl kompletterar texten. Dock saknar den utsocknes stundom en modern stockholmskarta, då det kan hända, att han någon gång ej vet var han befinner sig.

L. G.

FRÅN 1600-TALETS AKADEMISKA UPPSALA

Diplomatiskt mellanmål i Uppsala, utgiven av SVEN P. ULLBERG, Uppsala 1960. Förlag Uppsalabok.

Antikvariatsbokhandlare Sven P. Ullberg har år 1960 utgivit en liten inbunden bok, benämnd »Diplomatiskt mellanmål i Uppsala». Boken innehåller fyra brev från april 1699 kring den polske ambassadören F. Galeckis besök i Uppsala nämnda månad och år. Brevet är skrivna av kanslern för Uppsala universitet, Olof Rudbeck d. ä. och Carl Gyllenborg. Galeckis person och betydelse i Sveriges utrikespolitik är tillräckligt stor för att denna lilla bok skall väcka intresse. Det är dock framför

allt det, som utspelas kring den store statsmannens besök i Uppsala, som är det viktigaste i boken. Genom att såväl professor Olof Rudbeck d. ä. som rektor Carl Gyllenborg givit så detaljerade beskrivningar över besöket, får man en värdefull bild av det akademiska Uppsala i slutet av 1600-talet. Särskilt givande är det att läsa Rudbecks kärnfulla och lustiga språk. I slutet av boken ger utgivaren några korta kommentarer till de personer och platser som figurerar i breven.

Utgivaren har genom sin bok, som tillika innehåller en del bilder från 1600-talets Uppsala, lyckats ge läsaren en visserligen liten men ändå roande och intressant inblick i ett förgånget Uppsala. Bokens typografiska utformning bidrar till utgåvans värde.

O. E.

SVENSKT SILVER

ERIK ANDRÉN, *Svenskt Silver*, Tredje omarbetade upplagan, Bokförlaget Forum, Uddevalla 1960; pris 9: 75.

I Forums behändig serie om svenskt konsthantverk har utkommit en omarbetad och moderniserad upplaga av Erik Andréns »Svenskt silver». Författaren, intendent vid Nordiska museet, ger en kortfattad översikt av svenskt silversmide från medeltid till våra dagar. Med stort stilhistoriskt kunnande presenteras och analyseras ett antal föremål från varje epok.

Det medeltida silvret, som huvudsakligen består av kyrkliga föremål, är ofullständigt känt och av Vasatidssilver finns mycket litet bevarat. Från 1600-talets sista hälft — barockens tid — är materialet betydligt rikare. Sverige hade då fått en nyrik och självmedveten samhällsklass i de från 30-åriga kriget återvändande adelsmännen och kyrkan och kungahuset var ej längre de enda silverbeställarna. Härom vittnar de många dryckeskannorna och ovala faten, som är rikt, stundom överlastat dekorerade med drivna och ciselerade frukter, blommor och dramatiska figurscener.

På 1700-talet får silversmederna andra uppgifter. Kaffe- och tedrickning hade kommit på modet och därmed även kannor, sockerskålar och gräddsnipor av silver. Bland dessa presenterar författaren ett antal utsökt vackra pjäser i rokoko, gustaviansk stil och empire.

Även om 1800-talet innebar en konstnärlig och hantverksmässig dekadans, önskar man att denna period hade behandlats något utförligare. Detsamma gäller kapitlet om jugendstilen. I det avslutande kapitlet,

kallat »Den senaste utvecklingen», lägger man särskilt märke till verk av Jacob Ängman, Wiwen Nilsson och Sigurd Persson.

Erik Andrén betonar att silvret som material kommer bäst till sin rätt i enkla och strama former, med blanka ytor och begränsad orna-mental utsmyckning. Han dröjer t. ex. med förkärlek vid en odekore-rad, linjeskön, karolinsk bågare och en kanna av Wiwen Nilsson i starkt förenklad geometrisk stil.

Boken, som är i praktiskt fickformat, innehåller 112 svart-vita foto-grafier. De flesta föreställer praktpjäser, men för läsaren med ärvda matskedar finns även de vanligaste matbesticksmodellerna. Boken inne-håller även en förteckning över silverstämplar.

A. L.

RÖRSTRANDSSERVISER

BO LAGERCRANTZ, *Iris, Vineta och Gröna Anna*, Rörstrands-serviser 1860–1960, ICA-förlaget, Uppsala 1960. Pris 9: 75.

År 1959 utkom »Gamla tallrikar», en kortfattad och lättöverskådlig histo-rik från de äldsta trädiskarna till 1840- och 50-talens porslinstallrikar med romantiska landskapsmönster. Som fortsättning på »Gamla tallrikar» har samme författare, intendenten vid Nordiska museet Bo Lagercrantz, i höst utgivit »Iris, Vineta och Gröna Anna», med underrubriken »Rör-strands-serviser 1860–1960». Boken bygger på en av Nordiska museet utförd inventering av omkring tusen skilda Rörstrandsmönster. Av dessa återfinns 400 i ett mycket värdefullt register i slutet av boken.

Ur den rika mönsterfloran har författaren lyckats göra ett representa-tivt urval för varje decennium. Med hjälp av ett rikligt och med smak arrangerat bildmaterial presenteras 1860- och 70-talens enkla linjedekorer och strama växtmönster samt 80-talets blomnaturalism, som under 90-talet blir behagsjuk och en smula söt. Under dessa decennier hämtade man ofta inspiration från gångna tider. Rokokons ströblommor och rocailler, det ostindiska porslinets scenerier och blommor och 1840- och 50-talens landskaps- och herrgårdsdekorer togs gång på gång upp i pastischerande form, varav en del vann enorm popularitet och tillverka-des långt in på 1920-talet, t. ex. Japan, Fasan och Svenska slott.

På 90-talets slut började man reagera mot »porslinskonservatismen», mot det mekaniska upprepandet av de gamla ornamenten. Alf Wallan-der, som var Rörstrands konstnärlige ledare vid denna tid, skapade de

första, rena jugenddekorerna, men de utgjorde tyvärr en ringa del av produktionen. En verklig nyorientering skedde först på 1910-talets slut, då kravet på »vackrare vardagsvara» blivit allt starkare, och i 20-talets klassicistiska dekorer kan man tydligt urskilja en ny konstnärlig vilja. Efter den ekonomiska depressionen på 20-talets slut, då produktionen sjönk katastrofalt, skapades en radikalt ny, funktionalistisk formgivning som ledde fram till 50-talets Blå Eld och Rosmarin, som bygger på enkla former, materialkänsla och färeffekter. Man är författaren särskilt tacksam för det ingående studium han ägnat 1900-talets utveckling.

»Iris, Vineta och Gröna Anna» kan varmt rekommenderas alla, som är intresserade av porlin. Den är charmerande och lättläst och en utmärkt presentbok. ICA-förlaget står som utgivare och enligt löfte kommer boken att efterföljas av en volym om Gustavsbergs tillverkning 1860-1960 — något som man ser fram mot med förväntan.

A. L.

Under året har en hel del litteratur utkommit, som behandlar socknar, gårdar, miljöer m. m. i Uppland. Av utrymmesskäl får årsboksredaktionen nöja sig med endast en uppräknig av denna litteratur:

RUNE BLOMDAHL, *Ekebyholm*, Några drag ur ett herresätes historia, Norrtälje 1959.

S. E. VINGEDAL, *Täby i konsten*, Täby hembygdsförenings skriftserie N:r 5. Pris 2: 50.

VILHELM MATSSON, *Väddö*, En skärgårdssockens historia, Väddö 1959. Pris 5: —.

Boken om Södra Trögd med kantor Verner Bergqvist, hemmansägare Herbert Lennartsson, kyrkoherde Sven Palm och lantbrukare Thore Gryse som redaktionskommitté, Västerås 1960. Pris 16: —.

A. N. SANDÉN, *Älvkarleby*, En hembygdsbeskrivning. Ny omarbetad upplaga, Gävle 1960. Pris 15: —.

GUSTAV VENNERBERG, *Riala socken av Åkers Skeppslag*, Del II, Norrtälje 1960. Pris 8: —.

E. ALFRED JANSSON, *Nacka, Kring Nacka ström 1557-1887*. Utgiven av Nacka stads kulturnämnd 1960. Pris häft. 20: —, bunden 26: —.

JOHAN EENBERG, *Uppsala brand den 16 maj 1702*. Utgiven av HANS LINDSTRÖM genom Appelbergs boktryckeri, Uppsala 1960.

Enköpings stads tänkeböcker 1540-95, häfte 1, utgivna av SVEN LJUNG i serien »Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet», häft. 226 — Bd 65: 1, Lund 1960.